

*Արեւմտականացող
Իսթանբուլի
ՀԱՅ ԸՆԴՏԱՐԱՊԵՏՆԵՐԸ*

**ARMENIAN ARCHITECTS
OF ISTANBUL**

in the Era of Westernization

ԽԱՐԱԳԻՐ / EDITED BY
HASAN KURUYAZICI
ՀԱՍԱՆ ԳՈՒՐՈՒԵԱԶԸՆԸ

HRANT DINK VAKFI YAYINLARI
HRANT DINK FOUNDATION PUBLICATIONS
ՀՐԱՆԴԻՆԿ ՎԱԿՖԻ ՀԻՄՆԱՐԱԿԻ ՀՈՒՏԱՐԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆ

© Hrant Dink Foundation Publications
Anarad Hiçutyun Binası
Papa Roncalli Sok. No: 128
Harbiye 34373 Şişli / Istanbul
T: 0212 240 33 61-62
F: 0212 240 33 94
info@hrantdink.org, www.hrantdink.org

Սույն գիրքը պատրաստուած է Դեկտեմբեր 2010-ին Իսթանպուլի մէջ տեղի ունեցած «ԱՐԵԻՄՏԱԿԱՆԱՑՈՂ ԻՍԹԱՆԳՈՒԼԻ ՀԱՅ ԾԱՐՏԱՐԱՊԵՏՆԵՐԸ» խորագրով ցուցահանդէսի ծիրէն ներս:

This book is prepared within the scope of the exhibition 'ARMENIAN ARCHITECTS OF ISTANBUL IN THE ERA OF WESTERNIZATION' opened in December 2010, Istanbul.

Հրատարակութեան Պատրաստեց՝
Editor
HASAN KURUYAZICI

Համադրող՝
Coordinator
ZEYNEP TAŞKIN

Թարգմանութիւն՝
Translation
VAHAKN KESHISHIAN

Սրբագրութիւն՝
Proof Reading
ARPI KANTARCIYAN, MARIA DIKRANIAN

Գիրքի Ձեւատրում՝
Book Design
ERKAL YAVI

Էջադրութիւն՝
Layout
LORA BAYTAR

Կողքի Լուսանկարներ
Cover Photographs
Առջեւի Կողք՝ / Front Cover
SİBEL GÜNAK
Ետեւի Կողք՝ / Back Cover
GÖKHAN TAN

Գույներու Զատում եւ Տպագրութիւն՝
Color Separation and Printing
MAS MATBAACILIK SAN. VE TİC. A.Ş.
Hamidiye Mah. Soğuksu Cad. No: 3
34408 Kağıthane / Istanbul
T: 0212 294 10 00
Sertifika No: 12055

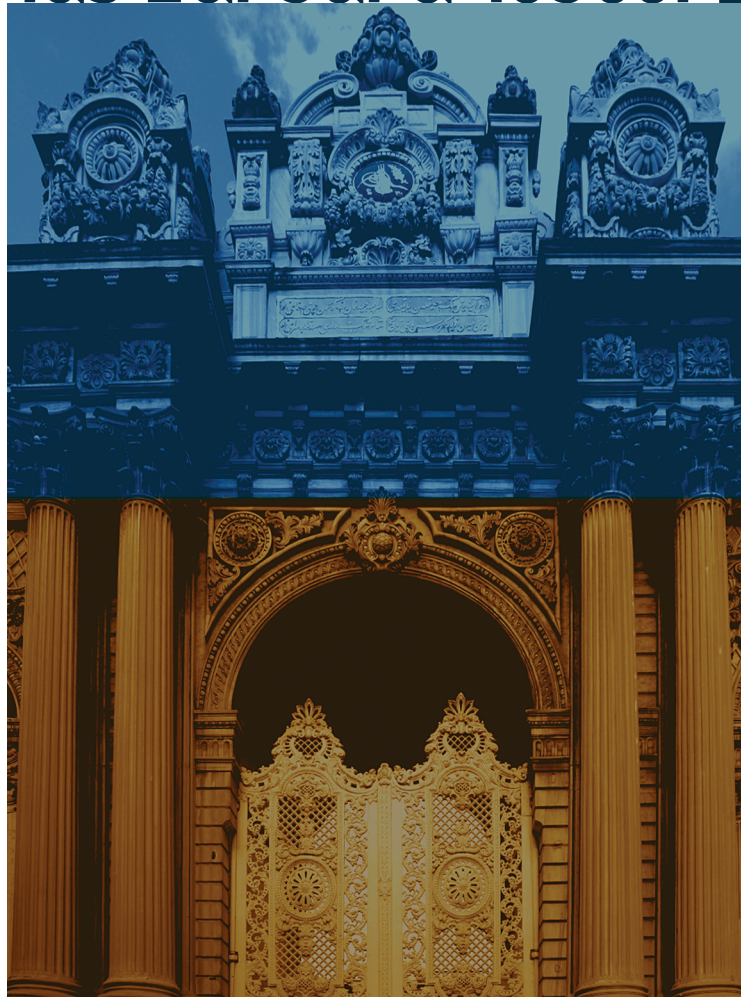
Ա. Տպագրութիւն, Իսթանպուլ, Դեկտեմբեր 2010
1st Edition, Istanbul, October 2010
Բ. Տպագրութիւն, Իսթանպուլ, Հոկտեմբեր 2016 (Ֆրէնտս օֆ Հրանդ Տինք Պատան ՄԱ-ի աջակցութեամբ)
2nd Edition, Istanbul, October 2016 (With the support of Friends of Hrant Dink Boston MA)

ISBN 978-605-89900-6-7

Հովանատրներ՝
Sponsors

Արեւմտականացող
ԻՍԹԱՆՊՈՒԼԻ
ՅԱՅ ՃԱՐՏԱՐԱԴԵՏՆԵՐԸ

**ARMENIAN ARCHITECTS
OF ISTANBUL**
in the Era of Westernization

ԽՄԲԱԳԻՐ / EDITED BY
ՀԱՍԱՆ ԳՈՒՐՈՒԵԱԶԸՃԸ
HASAN KURUYAZICI

Հրանդ Տիգր Հիմնարկը հիմնուած է Հրանդ Տիգրի 2007-ի Յուն-
ւար 19-ին իր շաբաթաթերթ Ակօսի առջեւ սպանուելէն ետք: Հիմնարկին
նպատակն է նման ցաւերը կանխել եւ շարունակել Հրանդ Տիգրի
ժառանգը, լեզուն ու սիրտը եւ երազանքը աւելի արդար ու ազատ աշ-
խարհ մը ունենալու: Հիմնարկին գլխաւոր սկզբունքն է ժողովրդավարու-
թիւն եւ մարդկային իրաւունքներ պահանջել բոլորին համար, զերծ մնալով
ազգային, կրօնական, մշակութային եւ սեռային խտրականութենէ:

Հիմնարկը կ'աշխատի Թուրքիոյ եւ աշխարհի մը համար, ուր ար-
տայայտութեան ազատութիւնը անսահման է, զանազանութիւնը
արտօնուած է, կենցաղին մաս կը կազմէ, կ'արժեարուի ու կը ծաւայի, եւ
ուր խիղճը մեծ տեղ կը գրաւէ մեր անցեալի եւ ներկայի աշ-
խարհահայեացքին մէջ: Որպէս Հրանդ Տիգր Հիմնարկ, «մեր կանքի
դասը»-ն է ապագայ մը, ուր կը տիրեն երկխօսութեան մշակոյթը,
խաղաղութիւնը եւ համակրանքը:

Hrant Dink Foundation was established after the assassination
of Hrant Dink in front of his newspaper Agos on January 19, 2007, in
order to avoid similar pains and to continue Hrant Dink's legacy, his
language and heart and his dream of a world that is more free and
just. Democracy and human rights for everyone regardless of their
ethnic, religious or cultural origin or gender is the Foundation's main
principle.

The Foundation works for a Turkey and a world where freedom
of expression is limitless and all differences are allowed, lived, appre-
ciated, multiplied and conscience outweighs the way we look at today
and the past. As the Hrant Dink Foundation 'our cause worth living'
is a future where a culture of dialogue, peace and empathy prevails.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

CONTENTS

- 6** ՈՂՋՈՅՆ...
WE SALUTE...
Rakel Dink Հրանդ Տինք Հիմնարկ / Hrant Dink Foundation
- 8** ՄՈՒՏՔ՝ ՄԵՐ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՄՈՌՑՈՒԱԾ ՀԵՐՈՍՆԵՐԸ
PREFACE: THE FORGOTTEN HEROES OF OUR CULTURAL HISTORY
Levent Çalikoğlu Իսթանպուլ Մօտէռն, Գլխատր Բուրաթէօր / Istanbul Modern, chief curator
- 10** ՆԱԽԱԲԱՆ՝ ԱՐԵՒՄՏԱԿԱՆԱՑՈՂ ԻՍԹԱՆԳՈՒԼԻ ՀԱՅ ԾԱՐՏԱՐԱՊԵՏՆԵՐԸ
FOREWORD: THE ARMENIAN ARCHITECTS OF ISTANBUL IN THE ERA OF MODERNIZATION
Hasan Kuruyazıcı Բարձր Մարտարապետ Պահչէշէհիր Համալսարանի / Dipl. Arch., Bahçeşehir University
- 12** ՅԱՅՏՆԱԲԵՐԵԼ «ՄԻՒՍ» ԾԱՐՏԱՐԱՊԵՏՆԵՐԸ
DISCOVERING "OTHER" ARCHITECTS
Edhem Eldem Փրոֆ. Տրթ. Պողագիչի Համալսարանի / Prof. Dr., Boğaziçi University
- 18** ՕՍՄԱՆԵԱՆ ԾԱՐՏԱՐԱՊԵՏՆԵՐՈՒ ԻՆՔՆՈՒԹԻՒՆԸ՝
«ԱՐԵՒՄՏԱԿԱՆԱՑՈՒՄ»Ի ԳԱՐԱՇՐՋԱՆԻՆ
THE IDENTITY OF THE OTTOMAN ARCHITECT IN THE ERA OF 'WESTERNIZATION'
Alyson Wharton Տրթորակաւն Թեկնածու Լոնտոն Համալսարանի / PhD Student, University of London
- 34** ԺԹ. ԳԱՐՈՒ ՕՍՄԱՆԵԱՆ ԾԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ ԱԶԳԵՑԻԿ ԱՆՈՒՆ
ՄԸ՝ ՊԱԼԵԱՆՆԵՐ
AN INFLUENTIAL NAME IN 19TH CENTURY OTTOMAN ARCHITECTURE: THE BALIANS
Afife Batur Փրոֆ. Տրթ. Իսթանպուլ Թէքնիք Համալսարանի / Prof. Dr., Istanbul Technical University
- 58** ՈՒՐԻՇ ՏԱՐԻԻԼՖԻԻՆՈՒՆ ՄԸ ԵՒ ԽԱԼՖԱՑՈՒԹԵԱՆ ՎԵՐՋԸ,
ԿԱՄ ՍԱՐԳԻՍ ՊԷՅԻՆ ԵՐԱՋԸ
SARKIS BEY'S DREAM: AN ALTERNATIVE HOUSE OF SCIENCES AND
THE FALL OF THE TRADITIONAL BUILDER
Ahmet Ersoy Տրթ. Պողագիչի Համալսարանի / Dr., Boğaziçi University
- 80** ԳՄԲԷԹԱԻՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐԸ ԵՒ ԶԱՆԳԱԿԱՏՈՒՆԵՐԸ ԺԹ. ԳԱՐՈՒ ԻՍԹԱՆԳՈՒԼԻ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԿՐՕՆԱԿԱՆ ԾԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ
NEW TYPOLOGY IN 19TH CENTURY ISTANBUL ARMENIAN RELIGIOUS ARCHITECTURE:
DOMED CHURCHES AND BELL TOWERS
Elmon Hançer Տրթ. Գեղարուեստի Պատմագէտ / Dr., Art Historian
- 90** ԹԱՆՋԻՄԱԹԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱՇՐՋԱՆԻՆ ՄՋԿԻԹԻ ԾԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆԸ
MOSQUE BUILDING IN THE TANZIMAT PERIOD
Alyson Wharton Տրթորակաւն Թեկնածու Լոնտոն Համալսարանի / PhD Student, University of London
- 106** ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՀԱՅ ԾԱՐՏԱՐԱՊԵՏԻ ՄԸ ԳՈՐԾԸ, ՈՐ
ԱՐԵՒՄՏԱԿԱՆԱՑՈՂ ԻՍԹԱՆԳՈՒԼԸ ԿԸ ԿԱՊԷ՝ ՄԻՋՆԱԳԱՐԻՆ
A STRUCTURE BY A CONTEMPORARY ARMENIAN ARCHITECT
THAT CONNECTS WESTERNIZING ISTANBUL TO THE MIDDLE AGES
Lora Baytar Գեղարուեստի Պատմագէտ / Art Historian
- 116** ՊԱԼԵԱՆ ԸՆՏԱՆԻՔԻ ԾԱՐՏԱՐԱՊԵՏՆԵՐՈՒՆ ՎԵՐԱԲԵՐԵԱԼ ԱՂԲԻՐՆԵՐՈՒ
ՑԱՆԿԱԳՐՄԱՆ ՓՈՐՁ ՄԸ
TOWARDS A BIBLIOGRAPHY ON THE BALIAN FAMILY OF ARCHITECTS
Elmon Hançer Տրթ. Գեղարուեստի Պատմագէտ / Dr., Art Historian
- 124** ԱԼՊՈՄ՝
CATALOGUE
- 158** ԼՈՒՄԱՆԿԱՐԻՉՆԵՐ
PHOTOGRAPHERS
- 160** ԱՅԲԲԵՆԱԿԱՆ ՑԱՆԿ
INDEX

ՈՂՋՈՑՆ...

ՌԱՔԷԼ ՏԻՆՔ / Հրանդ Տիմր Հիմնարկ

Հրանդ Տիմր Հիմնարկին երազն է բեմ մը ըլլալ՝ բազմաբնոյթ, բազմաբովանդակ եւ բաժնեկից արուեստներու ու մշակոյթներու համար: Հիմնարկը իր ծրագիրներով եւ գործունէութեամբ նպատակ ունի այս հողին մշակոյթները միասնաբար կրել, միատեղ ապրիլ եւ յաջորդ սերունդներուն փոխանցել: Մեզի համար կարեւորագոյն խնդիրն այն է, որ Թուրքիոյ մէջ գոյութիւն ունեցող զանազան մշակոյթները սոսկ անցեալի յիշատակներ ըլլալէ անդին, ընկալուին որպէս այսօր ապրող եւ սերունդէ սերունդ ասանդուող թանկագին ժառանգութիւն: Եթէ երբեք այդ զանազանութեան մէջ՝ իրաքանչիւրին ներդրումը ապահովուի ու իմաստաւորուի, այն ատեն կը բացուի միասին ապրելու, արարելու եւ բաժնեկից դառնալու ամենէն բնական ու բովանդակալից համատեղ գոյութեան մը ասպարէզը: Որպէս Հրանդ Տիմր Հիմնարկ, կը հաւատանք, որ նոյնիսկ եթէ անգամ ազատ արտայայտուելու բոլոր միջոցները ձախողին, արուեստն ու մշակոյթը տակաւին ըսելիք խօսք ունին: Հպարտ ենք այս հաշտարար խօսքին միջնորդը ըլլալու:

Անոնք այժմ գոյութիւն չունին, բայց Անատոլիոյ եւ Իսթանպուլի մէջ ապրած հայերուն չորս կողմ թողած աշխատանքի հետքերը, տեսնելու պատրաստ աչքերու կը սպասեն: Իրաքանչիւր կառույց իրաչափուկ ոճով մը, մէկը ասեղնագործութեան, միւսը ժանեակի մման աշխատցուած գեղեցկութեամբ, պատմութեան եւ մեր կեանքին փոխանցուած հետքեր են: Բոլորը ցանկագրել երբեք կարելի պիտի չըլլայ, սակայն գործին պէտք է սկսիլ տեղէ մը:

Ճիշդ այս պատճառով կ'ողջունենք... Իսթանպուլի բոլոր Հայ ճարտարապետները, անոնց ներկայ փոխարինողները, եւ անոնք՝ որոնք ասկէ ետք պիտի փոխարինեն...

WE SALUTE...

RAKEL DINK / HRANT DINK FOUNDATION

As the Hrant Dink Foundation, we understand and envision the field of culture and arts as a plural, inclusive and sharing platform. In our projects and activities in the field of culture and arts we aim to shoulder and live the culture of this land together, and to transmit it to those who will come after us. It is essential for us that the various cultures of Turkey are not remembered as isolated elements of nostalgia, but as valuable sources of common heritage that continue to breathe and exist and are passed on from one generation to the next. Only when the contribution of each difference is recognized and elicited can the most natural and meaningful common space of living be established in order to produce and share collectively. At the Hrant Dink Foundation, we believe that culture and arts have something to say even when all other means of communication fail in terms of freedom of expression and we take pride in acting as the mediator of this word of peace.

They themselves no longer exist, but the traces of the labor left by the Armenians who lived in Istanbul and Anatolia await the attention of eyes prepared to look and to see. The unique style of each building and the cross-stitched canvas, or fine lacework of their elegance are signatures left behind to history and to the life we share today. A complete list of their works can perhaps never be made, but we must, at least, start somewhere.

Hence, we salute... All the Armenian architects of Istanbul, and those who have carried their memory to the present day, and those whose efforts will ensure they are not forgotten in the future.

ՄՈՒՏՔ՝

ՄԵՐ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ

ՄՈՌՑՈՒԱԾ ՀԵՐՈՍՆԵՐԸ

ԼԷՎԷՆԹ ՉԱԼԸՔՕՂԼՈՒ

Իսթանպուլի նման քաղաքներու համար, որոնք իրենց գոյությունը տարբեր մշակութային ուղղություններու կը պարտին, դիրքին չէ իրենց անցեալին հետ հաշտուիլ: Հիւսիս-Հարաւ-Արեւելք-Արեւմուտք խաչմերուկներու վրայ անհամար մշակութային արգասիքի հանդիպման վայր այս մէկապոլիսը, ինքն իր մէջ պարփակած հազարամեկ հարստութիւնները յիշելու եւ վերստին իմաստաւորելու յանձնառութիւնը իսկապէս դժուար գործ մըն է:

Միւս կողմէ, երբ նման պատասխանատուութիւն մը կը ստանձնենք, ընդհանրապէս անցեալի նոսրացումը մը կը նայինք կորսուած արժէքներուն, կը նայինք որպէս մեր ձեռքէն սահող յիշատակներ: Պատմութեան՝ անցեալէն այսօր հասնողին նկատմամբ թէ՛ հետաքրքրութիւն կը տածենք եւ թէ՛ փխրուն սիրալիրութեամբ մը կը մօտենանք անոր:

Մինչ, մեր ապրած ժամանակին մէջ պահուրտած մեր արդիականացումին գլխաւոր օղակը հանդիսացող, բայց մեր անգիտացած, հաւաքական գիտակցութենէն վրիպած, հրատապ միւթեր կան: Մեզ՝ մե՛նք դարձնող, հասարակական ասանդոյները եւ մշակութային ինքնութիւնը կազմող այս տարրերէն գլխաւորը՝ վստահաբար ճարտարապետութիւնն է: Մեր կեանքին չափանիշները որոշող, մշակութային եւ հասարակական կերպարանափոխումի խորհրդանիշը եւ մեր տեսողական երեւակայութեան աղբիւրը հանդիսացող ճարտարապետութիւնը, Իսթանպուլի գոյությունը ապահովող արուեստի կարենոր ճիւղերուն գլուխն է:

Իսթանպուլ 2010՝ Եւրոպայի Մշակութային Մարաքաղաքի ծրագրի ծիրէն ներս, Միջազգային Հրանդ Տիւն Հիմնարկի եւ ՀԱՅԾԱՐ Ծարտարապետներ եւ Ծարտարագէտներ Զօրակցութեան Հիմնարկի համագործակցութեամբ մեր իրականացուցած «Արեւմտականացող Իսթանպուլի Հայ Ծարտարապետները» խորագիրը կրող այս ցուցահանդէսը՝ Իսթանպուլի տեսանելի ուրուագիծին վրայ արդիականութեան ազդեցութիւն ձգած, այսօր մոռցուած 40 հայ ճարտարապետներու 100-է անէլի գործերը օրակարգի միւթ կը դարձնէ: ԺԹ. դարուն եւ Ի. դարու սկիզբը Իսթանպուլի արդիականացումին մէջ, ճարտարապետական կառոյցներով առաջատար դեր ստանձնող, հայ ճարտարապետներուն ներդրումները յիշեցնել նպատակադրող եւ տեսողական արխիւի մը տարողութիւնը ունեցող վաւերագրական ցուցահանդէս մըն է. ինչպէս նաեւ տէր է մեր մօտիկ անցեալի պատմութիւնը լուսարձակի տակ առնող դաստիարակչական ուղղութեան: Նկատենք թէ ոչ, մեր գիտակցութեան մէջ տեղ գրաւող, քաղաքին ճարտարապետական ոգին կազմող եւ այժմ, մինչեւ այս պահը, անհրաժարելի տեսողականութեամբ մը մեր կենսակերպը սահմանող այս կառոյցներուն մէջ թաքնուած պատմական գաղտնիքը բացայայտել ջանացող այս ցուցահանդէսը, Իսթանպուլի մշակութային կուսակումը մեր օրերը կը փոխադրէ:

Գուրթուլուշ, Բանկալթը, Թաքսիմ, Թարլապաշը, Թիւնէլ, Ղալաթիա, Էմինէօնի եւ Մահմուտփաշայի թաղերը պտըտելով՝ պրպտումներ ըրած ճարտարապետ Հասան Գուրուեազընի ուսումնասիրութիւններէն բաղկացած այս տեսողական արխիւը, նոյն ատեն կը բնութագրէ Իսթանպուլը Իսթանպուլ դարձնող կառոյցներուն մոռցուած աշխատանքը:

Ցուցահանդէսը նաեւ ունի ինքնութիւն մը, որ կը համապատասխանէ Իսթանպուլ Մօտենոյնի բազմակողմանի գիտութիւններով մօտեցումներուն հովանի հանդիսանալուն: Ցուցահանդէսը կը նպատակադրէ մեր մշակութային գիտակցութիւնը լուսաբանել եւ մեր մոռցուած անցեալը ապագայ հասցնել, թէ՛ ցուցադրութեան կերպին եւ թէ՛ ցուցադրուածին արտաքին եւ ներքին հարստութեան շնորհիւ: Կը հաւատանք, որ ցուցահանդէսը պիտի հետաքրքրէ թէ՛ միւթին մասնագէտներն ու միջազգային ճարտարապետական մշակոյթի հետետորդները եւ թէ՛ բոլոր Իսթանպուլցիները:

PREFACE

THE FORGOTTEN HEROES OF OUR CULTURAL HISTORY

LEVENT ÇALIKOĞLU / ISTANBUL MUSEUM OF MODERN ART

It is not easy for cities like Istanbul that owe their existence to diverse cultural paradigms to settle their accounts with history. It is a truly difficult occupation to remind others of and to re-describe the one thousand and one riches this megapolis hosts within itself as the intersection of countless cultural artefacts produced along the East-West and North-South axes.

On the other hand, when we do assume such responsibility, we often fall into the trap of looking at the past from a nostalgic viewpoint and to commemorate the values that we have lost as objects of memory that slip away from beneath our hands. As we nurture a curiosity towards history and the remains of the past, we also approach it with a fragile love.

However, there are urgent issues that permeate the times we live in, that lie forgotten within social memory and that form some of the main connecting points in the chain of our process of modernization -and remain unknown in spite of this. Architecture undoubtedly comes first among these issues that make us who we are and form our social habits and our cultural identity. Architecture defines our living standards, it is the symbol of cultural and social transformation and also the source of our visual imagination, and it is thus amongst the most important fields of art that bring Istanbul into existence.

This exhibition titled **Armenian Architects of Istanbul in the Era of Westernization** realized within the scope of the Istanbul 2010 European Capital of Culture program and in collaboration with the International Hrant Dink Foundation and the HAYCAR Architects and Engineers Solidarity Association, introduces more than 100 works by 40 Armenian architects whose names have been forgotten today, but who added modern touches to the visual silhouette of Istanbul. This documentary exhibition takes the form of a visual archive that aims to remind us of the contributions of Armenian architects who with their architectural works took on a pioneering role in the modernization of Istanbul in the 19th century and early 20th century, and it also has an educational aspect in that it sheds light on our recent history. This exhibition tries to unravel the historical secret that has permeated these buildings that are implanted in our memory whether we are aware of it or not, that form the architectural spirit of the city and that define our experience with an indispensable visuality even today, and it summons the affluent cultural heritage of Istanbul to the present.

This visual record, formed as a result of a street-by-street study in Kurtuluş, Pangaltı, Taksim, Cihangir, Tarlabaşı, Tünel, Galata, Eminönü and Mahmutpaşa carried out by Architect Hasan Kuruyazıcı, also puts a name to the forgotten effort in these buildings that make Istanbul what it is.

The exhibition's identity overlaps with Istanbul Modern's mission of hosting interdisciplinary approaches. The exhibition illuminates our cultural memory both with its exhibition structure and with the visual and substantial affluence it presents and it desires to convey our forgotten history to the past. We believe that this will be an event that will earn the continuing interest and curiosity of both experts in the field and international followers of architectural culture and also all residents of Istanbul.

ՆԱԽԱԲԱՆ՝ ԱՐԵՒՄՏԱԿԱՆԱՑՈՂ ԻՍԹԱՆՊՈՒԼԻ ՀԱՅ ԾԱՐՏԱՐԱՊԵՏՆԵՐԸ

ՀԱՍԱՆ ԳՈՒՐՈՒԻՆԱԶԸԸ

Արձանագրություններէն կը պարզուի, որ հինէն ի վեր Օսմանեան պետութեան արքունի եւ հասարակական կառույցներու շինութեան մէջ իրենց մասնակցութիւնը բերած են նաեւ Հայ ճարտարապետներ: Այսօրինակ շինարարական ծրագիրներ ղեկավարող [Արքունի ճարտարապետներու Գրասենեակ] Hassa Mimarları Ocađı կազմին մէջ, ոչ-իսլամներու շարքին Հայ ճարտարապետներ մշտապէս ներկայութիւն ունեցած են: Փոքր տարիքէն այս օճակը ընդունուած էրիտասարդները, վարպետ-աշկերտ յարաբերութեանց մէջ կը մեծնային: Այսպիսով՝ Արքունի ճարտարապետներու Գրասենեակը ձեռով մը նաեւ ճարտարապետական դպրոցի դեր կը կատարէր:

Օսմանեան պետութեան մէջ, տակաւին ժԼ. դարուն, Եւրոպայի օրինակով, զանազան ասպարէզներու մէջ սկիզբ առած էին դէպի փոփոխութիւն տեղաշարժեր կատարուիլ: Ծարտարապետութեան մէջ նոյնպէս, նոր ոճով կառուցներ սկսած էին ի յայտ գալ, որ յետագային պիտի անուանուէր Օսմանեան Պարոք:

Այսուհանդերձ, պետութեան հաստատ քայլերով դէպի արեւմտեան չափանիշներ ուղղուածութիւնը իրականացած է ժԹ. դարուն: 1839-ի Թանգիմաթը եւ 1856-ի Բարենորոգումներու ֆէրմանները այս շարժումին ամենէն կարելոր՝ անկիւնադարձային կէտերը կը հանդիսանան: Արեւմուտքէն հասնող փոփոխութեան ալիքը, ինչպէս բոլոր ասպարէզներուն, ճարտարապետութեան վրայ եւս իր ազդեցութիւնը տարածած է, եւ ժԹ. դարը Օսմանեան ճարտարապետութեան մէջ հայտի եղած է որպէս կերպարանափոխութեան ժամանակաշրջան: Վարչական, իրաւաբանական, կրթական, առողջապահական, հասարակական կեանքի եւ այլ ասպարէզներու մէջ, նորութիւնները ճամբայ բացած էին զանազան նոր կառուցներու ի յայտ գալուն:

Աւանդական Արքունի ճարտարապետութեան օրինակ հանդիսացող Թօփագբուր պալատը եւս ժԹ. դարու առաջին կէսին լքուած է. ասկէ ետք, «Եւրոպական» ոճի նոր պալատներ սկսած են կառուցուիլ: Եւրոպական պետութիւնները իրենց դեսպանատուները Բերա-Պէօղլու թաղամաս կը փոխադրէին, եւ իրենց առաքած ճարտարապետներուն միջոցով իրենց երկիրներուն մէջ ընդունուած ճարտարապետական ոճով դեսպանատուներ կը կառուցանէին: Յոյն եւ Հայ համայնքները, օգտուելով Թանգիմաթի եւ Բարենորոգումներու ֆէրմաններով շահած իրաւունքներէն, նախապէս անկարելի եղող խոշոր ծաւալի գմբեթատր, զանգակատունով եկեղեցիներ սկսած են կառուցանել: Թանգիմաթէն անմիջապէս ետք, մզկիթներու շինութեանց մէջ նոյնպէս ոճական, հետեւաբար նաեւ արտաքին տեսքով տարբերող գանազան նորութիւններ ի յայտ եկած են: Նախապէս Օսմանեան դիւանակալութիւնը վարչապետին, զինուորական դատարանին, կրօնապետին նստավայրերէն կը ղեկավարուէր, մարդիկ իրենց գործերուն համար այս վայրերը կը դիմէին: Այժմ առոնց փոխարինելու եկած էին վարչապետարանը եւ նախարարութիւնները: Մէտրէքներու [կրօնական դպրոցներ] կողքին ուիշթիէ [նախակրթարան] եւ իտատի [միջնակարգ] դպրոցներ բացուած էին, եւ անհրաժեշտութիւն դարձած էին նոր ոճի շէնքերը: Տարիւ-շիֆաները [դարմանատուն] իրենց տեղը կը զիջէին Եւրոպական տիպի հիւանդանոցներու շէնքերուն: Նախապէս գոյութիւն չունեցող նամակատուի, կայարանի եւ այլ շէնքեր ի յայտ եկած են: Դարու երկրորդ կէսին, կեանքի ու կենցաղի փոփոխուող պայմաններուն հետ, ոչ-իսլամներուն եւ նոր կենցաղին յարմարիլ փորձող իսլամներու բնական Ղալաթիա, Բերա-Պէօղլու, Թարլապաշը, եւ անլի ուշ Ճիհանկիլի, Թաքսիմ, Բանկալը, Գուրթուլու եւ այլ թաղամասերու մէջ նոր տիպի բնակելի շէնքեր երեւցան: Գործի ասպարէզն ալ փոխուած էր, Ղալաթիա, Էմինեօնի եւ Սուլթանահամալէն միջեւ Մահմուտփաշա երկարող առեւտրական տարածքի երկարակամի, կեղորնը բակով խաներուն փոխարէն բազմաշարկ գործատեղիներ (գրասենեակային շէնքեր) բարձրացան: Արեւմտեան օրինակով կառուցուած բոլոր այս շէնքերը, արեւ-

մուտքի մէջ այդ շրջանին ընդունուած ճարտարապետական ոճով իրագործուած են: Պատմականական (հիսթօրիսիսթ) տեսանկիւն մը եւ ընդհանրապէս ընտրաքաղաքական (էքլէթիք) նոր դասական, նոր գոթական, նոր Վերածնունդ, նոր պարոք, նոյնիսկ նոր Բիզանդական կերպերով կառուցուած շէնքերը, քաղաքին վերոնշեալ թաղամասերը լեցնել սկսած են: Օսմանեան ճարտարապետութեան խորթ այս շէնքերով, քաղաքին, առնուազն մէկ բաժինին, դիմագիծը ամբողջովին կը փոխուէր:

Փոփոխուող պայմաններուն որպէս արդիւնք, տակաւին դարու առաջին կէսին, 1831-ին Արքունի ճարտարապետական Գրասենեակը չեղեալ նկատուելով, անոր փոխարէն հիմնուած էր [Արքունի Կառուցներու Տնօրէնութիւն] Ebnıye-i Hassa Müdiriyeti, եւ նախկին գրասենեակի ճարտարապետները նոր հաստատութեան անցած են, նոյնիսկ գլխաւոր ճարտարապետ Սէյիտ Ապտիլ Հալիմ էֆէնտի անոր գլուխը անցած է: Սակայն, այս հաստատութիւնը ճարտարապետներ չէր պատրաստեր: Կարճ ժամանակի ընթացքին Արքունի Կառուցներու Տնօրէնութեան փոխարէն յաջորդաբար նոյն պարտականութիւնները ստանձնած այլ հաստատութիւններ նոյնիսկ եթէ հիմնուած են, անոնք ալ միայն պետական շինարարութիւններով զբաղած են: Այսպիսով, մինչեւ 1883-ին այսօրուան Միմար Սինան Գեղարուեստի Համալսարանի հիմքը ներկայացնող Սանայի-ի Նեֆիսէ Մէթրէպի Ալիսիին [Գեղարուեստի Բարձր Դպրոց] բացուիլը, երկրին մէջ ճարտարապետական պաշտօնական կրթութիւն չկար:

Վերը թուարկուած կառուցներուն մէկ մասը, իրականացուցած են իրենց երկիրներուն դեսպանատուները կառուցանելու եկած եւ Իսթանպուլի մէջ մնալով այլ գործեր ալ ստանձնած օտար ճարտարապետները: Հայ Պալեան ընտանիքի ճարտարապետները, սկիզբէն ի վեր Արքունի շինութիւններու վրայ կ'աշխատէին: Դարու առաջին կէսին Իսթանպուլի մէջ սուլթաններուն շինել տուած մեծ մզկիթները ընդհանրապէս Պալեաններու գործն է: Ժամանակի ընթացքին Լէվանթէն (Արեւելք հաստատուած արեւմուտքցիներ), Յոյն եւ ուրիշ Հայ ճարտարապետներ ալ իրենց համայնքներուն պատկանող եկեղեցի, դպրոց, հիւանդանոց եւ հանրային այլ կառուցներ, բնակարաններ, գործատեղիներ եւ այլ յատուկ շէնքեր կառուցանել սկսած են: Ասոնցմէ մէկ մասը արհեստաւորական շրջանակներէն փորձառութեամբ հասած էին. քիչ չէին նաեւ արտասահման մեկնած, Եւրոպական ուսանողներու մէջ ուսում ստացած, «վկայեալ» ճարտարապետները: Հոռոմի Գեղարուեստի Ակադեմիան եւ Փարիզի Էքոլ տէ Պէօ գ'Արթըր [Գեղարուեստի Դպրոց] ամենէն փնտրուած ճարտարապետական դպրոցներու շարքին էին:

Սակայն, Օսմանեան իսլամներու մօտ ճարտարապետութիւնը այլեւս ալ յարգի ասպարէզ ըլլալէ դատրած էր: Սանայի-ի Նեֆիսէ Մէթրէպիի հիմնադրուելէն ետք, ճարտարապետական Բաժնամուքի աշակերտներուն մեծամասնութիւնը երկար ատեն Յոյն եւ Հայ երիտասարդներ էին: Արձանագրություններուն համաձայն՝ արտասահման ուսանած եւ վերադարձած առաջին Օսմանեան իսլամը՝ Վէտաթ (Թէք) Պէլլէն էր, 1900-ին:

Որպէս Օսմանեան Արդիականացում յիշուող եւ ամբողջ ժԹ. դարը ներառող Արեւմտակաճացման ընթացքին Իսթանպուլի դիմագիծին փոխուիլը, Ի. դարուն եւս, մինչեւ Հանրապետութեան հիմնադրութիւնը, թէեւ նուազ չափով՝ բաց շարունակուած է: Գլխաւորապէս Պալեանները, ինչպէս նաեւ նախապէս արհեստանոցներէ հասած, յետոյ Եւրոպական երկիրներու մէջ դպրոցներ աւարտած եւ վերջապէս Սանայի-ի Նեֆիսէ Մէթրէպիէն շրջանաւարտ դարձած՝ Օհաննէս Սէրվիլեան, Մկրտիչ Չաքրեան, Պետրոս Նեմցէ, Սիհրան Ազարեան, Յովսէփ Ազնաւոր, Լեւոն Կիրեղեան, Արամ եւ Իսահակ Գարագաշ եղբայրներ, Գեղամ Գաւաֆեան, Եղուարդ Թէրզեան, Անտոն եւ Կարապետ Թիւրքմանեան եւ այլ հայ ճարտարապետներ, այս ձեւափոխումին մէջ շատ մեծ բաժին ունեցած են:

Այս հատորը, անոր հետ նաեւ համանուն ցուցահանդէսը, անլի քան հարիր տարուայ վաղեմութիւն ունեցող գործերով, Իսթանպուլի ճարտարապետական ժառանգութեան մէջ ներդրում ունեցած հայ ճարտարապետներու գործերը ծանօթացնելու նպատակին նուիրուած է: Նման աննախընթաց ձեռնարկ մը, եթէ երբեք միջին վերաբերեալ հետաքրքրութիւն արթնցնելով, այսուհետեւ ակադեմիական ասպարէզի մէջ կատարուելիք աշխատանքներուն օգտակար հանդիսանալ, որպէս աշխատակազմ, բոլորիս պիտի գոհացնէ:

FOREWORD

THE ARMENIAN ARCHITECTS OF ISTANBUL IN THE ERA OF WESTERNIZATION

HASAN KURUYAZICI

Historical records tell us that Armenian architects took on a prominent role in the construction of palace buildings and official buildings in the Ottoman Empire. The staff of the *Imperial Architects Office* that directed such construction projects always included Armenian architects. Young recruits to this office would be trained within a master-apprentice relationship. In other words, the *Imperial Architects Office* also operated as a kind of school of architecture.

Changes in various fields based on the example presented by Europe had already begun to be implemented in the Ottoman Empire by the 18th century. The first examples of a new style in architecture that would later be described as the Ottoman Baroque were also seen during this century.

Still, the Ottoman state's more decisive turn towards Western norms took place in the 19th century. The *Tanzimat* (Reorganization) Edict in 1839 and the *Islahat* (Reform) Edict in 1856 form the most important turning points in this new direction. Winds of change blowing from the West continued to influence architecture as much as any other field and the 19th century became a period of change for Ottoman architecture. Innovations in the fields of administration, law, education, health and in social life led to the emergence of new building types. The Topkapı Palace, an example of traditional palace architecture, had already been abandoned in the first half of the 19th century; and 'European' style palaces were built in its wake. European states were moving their embassies to the Pera/Beyoğlu neighbourhood and were commissioning new embassy buildings to their exclusively selected architects in architectural styles in vogue in their own countries. The Rum (Greek) and Armenian communities, benefiting from the new rights they gained with the *Tanzimat* and *Islahat* Edicts, began to build the large-scale, domed, bell-towered churches that were previously prohibited. Mosques built immediately after the proclamation of the *Tanzimat* Edict display a number of innovations in terms of typology and therefore also appearance. In the past, Ottoman bureaucracy was managed from the residences of the Grand Vizier, of the *Kazasker* (Chief Military Judge) and the *Şeyhülislam* (Chief Religious Official) and people would apply here; now buildings of the Grand Vizierate and Ministries were replacing these. *Rüştiyes* (secondary schools) and *idadis* (senior high schools) had been opened in addition to the traditional madrasahs, and new types of school buildings were necessary for them. The traditional *darüşşifas* were now replaced by hospital buildings designed on the basis of European models. Previously unseen building types such as post offices and train stations began to appear. In the second half of the century, in line with changing living conditions, in neighbourhoods such as Galata, Pera/Beyoğlu and Tarlabası and later, Cihangir, Taksim, Pangaltı and Kurtuluş where non-Muslims and also Muslims who were trying to acclimatize themselves to the new life-styles; a new residential building type, the apartment block, began to appear. Business life had also changed, the older, two-storey *hans* (business buildings) featuring central courtyards in the business area that included the Galata, Eminönü, Sultanhamam and Mahmutpaşa neighbourhoods began to be replaced by multi-storey business *hans* (office buildings).

Current Western architectural styles dominated in all these

buildings based on their Western counterparts. As the result of a historicist perspective and often an eclectic attitude, buildings in neo-classical, neo-Renaissance, neo-baroque and even neo-Byzantine styles began to fill the abovementioned neighbourhoods of the city. Along with these buildings that Ottoman architecture was so far alien to, the physical appearance of at least one part of the city was undergoing a significant change.

As a result of the changing conditions, in the first half of the century, in 1831, the *Imperial Architects Office* had been abolished and replaced by the *Directorate of Imperial Buildings* and the architects on the staff of the office had been transferred to this new institution, including the appointment of imperial architect Seyyid Abdülhalim Efendi as the head of the new body. However, the training of architects was not among the duties assigned to this directorate. Although new units were established in place of the *Directorate of Imperial Buildings* in a short period of time, they too were assigned only with the supervision of state construction projects. Thus, until the beginning of education in 1883 at the *Imperial School of Fine Arts*, that also formed the core of the present-day Mimar Sinan Fine Arts University, there was no organized architectural education in the country.

Some of the buildings mentioned above were designed and constructed by foreign architects who came to build the embassy buildings of their own countries and then stayed on in Istanbul to work on other projects. The architects of the Armenian Balian family on the other hand, had already been realizing the construction projects of the palace. Almost all the large mosques commissioned by sultans in Istanbul in the first half of the century were the work of the Balians. Increasingly, Levantine, Rum and other Armenian architects began to carry out the projects of public buildings such as churches, schools and hospitals in their own communities and also those of private buildings such as apartment blocks and office buildings. Some of these architects had received their training in the industry itself, they were architects by training, however a significant number of them were architects carrying diplomas and had studied in a European country. The *Rome Academy of Fine Arts* and the *École des Beaux Arts* in Paris were the most popular schools of architecture during this period.

In the meantime, architecture was no longer a 'popular' profession for the Muslim section of Ottoman society. After the opening of the *School of Fine Arts*, for a long period of time, the majority of students at the Department of Architecture were Rum and Armenian. According to records, the first Muslim Ottoman architect to study abroad and return was Vedat (Tek) Bey, in 1900.

The changing of Istanbul's physical appearance during the era of Westernization that took place throughout the entire 19th century and is also known as Ottoman Modernization continued, albeit at a slower pace, in the early 20th century, until the founding of the Republic. First and foremost the Balians, but also other Armenian architects such as Ohannes Serverian, Mgrdich Charkian, Bedros Nemtze, Mihran Azarian, Hovsep Aznavur, Levon Gureghian, the brothers Aram and Isaac Karakash, Kegham Kavafian, Yetvart Terzian, Andon and Garabed Tulbendjian who in earlier periods received their initial training within the industry, but later also graduated from schools in European countries, and ultimately graduated from the *School of Fine Arts*, played a great role in this transformation.

This book and the exhibition that bears the same name have been organized to introduce the Armenian architects who for over a hundred years contributed to Istanbul's architectural richness with their works. This attempt is the first of its kind, so it will be a source of happiness for the entire team that worked on the book and the exhibition

ՅԱՅՏՆԱԲԵՐԵԼ

«ՄԻԻՍ» ԺԱՐՏԱՐԱՊԵՏՆԵՐԸ ԷՏՀԷՄ ԷԼՏԷՄ

Ազգ-պետություններ ընդհանրապես հասու չեն հասկնալու կայսրությունները: Այս իրականությունը առելի ճիշդ է դասական տիպի կայսրություններու պարագային: Օրինակ, ԺԹ. դարուն Երոպայի մեջ զարգացող, հսկայ գաղութատիրական կայսրությունները՝ «ազգային» կորիզներու շուրջ կեդրոնացած, ԺՋ. դարէն ի վեր շարունակուող միատարրականացումի ընթացքին որպէս արդիւնք՝ «դասական» կայսրութեան առելի, իրենք զիրենք իրենց շրջակայքէն տարանջատած, գաղութներով շրջապատուած ազգ-պետութեան կերպարանքը ունին: Այս առումով, այսօրուան ֆրանսացի կամ անգլիացի քաղաքացիներու աչքին, ԺԹ. դարու կացութիւնը որքան ալ հեռու եւ գրաւիչ թուի, սկզբունքային քաղաքական երեսակալութեան տեսակետով անհասկնալի ըլլալու չափ տարբեր պիտի չըլլայ:

Մինչդեռ, Օսմանեան Կայսրութեան պարագային, դրութիւնը բոլորովին այլ է: Այսօրուան Թուրքիան ԺԹ. դարու Օսմանեան Կայսրութեան երեսակալելի բոլոր տեսանկիւններէ այնքան տարբեր է որ, այսօրուան թուրք քաղաքացիին ոչ թէ հասկնալը, այլ ամենէն մակերեսային ձեւով իսկ զայն ըմբռնելու համար մտածելու սկսիլն անգամ իրատեսական պիտի չըլլայ: Սակայն հարցին ամենէն ցաւալի եւ դժուար կողմը այսօրուան Թուրքիոյ մէջ Օսմանեան անցեալը աչքերու առջեւ կենդանացնելու, հասկնալու, վերլուծելու, երեսակալելու, բացատրելու, ներկայացնելու, ցուցադրելու կարիքը եւ այս ուղղութեամբ գործադրուած ճիգերը, բազմաթիւ առումներով Ֆրանսայի եւ Անգլիոյ պարագաներէն կրկնակիօրէն շատ առելի են: Իսկ այս խնդրալարոց վիճակէն ծագած արդիւնքն այն է, որ Թուրքիոյ մէջ պատմութիւնը լայնօրէն կը վերարտադրուի, կը կերպարանափոխուի, կը յարմարցուի, նոյնիսկ կը ստեղծուի, եւ այս ընթացքին՝ իրականութեան մէջ առօրեայ մտահոգութիւններէ եկած ըլլալուն պատճառով է, որ պատմութիւնը մեծ մասամբ այսօրուան կայսրուած ըլլալով կը խեղաթիւրուի:

Այսօրուան Թուրքիայէն Օսմանեան անցեալին նայիլը առելի դժուարացնող այլ գործօն մըն է նաեւ Օսմանեան Կայսրութեան՝ յատկապէս ԺԹ. դարուն արագ եւ արմատական փոփոխութիւններու մէջէն անցնիլն ու հետեւաբար այդ ժամանակաշրջանին ինքն իր մէջ չափանիշներ չունենալու ու բախումներ ունենալու մէջ է: Արդիականացման, արեւմտականացման եւ ազդեցիկ յաճախ խիստ-քաղաքական եւ հասարակական փոփոխութիւններու ազդեցութեան տակ էր կայսրութիւնը: ԺԸ. դարու վերջերէն սկսեալ, յատկապէս՝ Թանզիմատի հռչակումէն ի վեր, ան ակնհաստես եղած է ինքն իր քաղաքական իրականութիւններուն, մշակութային վերագրութիւններուն, ընկերութեան հասասարակչութիւններուն արագօրէն փոխուելուն, մինչեւ անգամ քայքայումին վկայ եղած է: Ընդհանրացնող եւ առելի յաճախ պահի տակ լուծումներ գտնելու ձգտող պատմութեան մեր այսօրուան ըմբռնումով, այսքան շարժուն եւ փոփոխական ժամանակաշրջան մը հասկնալու մէջ դժուարանալը անխուսափելի է: Այս խոչընդոտը, գրեթէ զբաղումի վիճակի հասնող, պատմութեան հետաքրքրութեան հետ միանալու պարագային, վերոնշեալ աղաւաղումին խորացումը ակնյայտ կը դարձնէ:

Վերջապէս, պէտք է հասկնալ, որ Թուրքիոյ մէջ պատմութեան օգտագործումը համարեալ միշտ քաղաքական նպատակի մը ծառայելու կողքին, պատմութեան քաղաքական կողմը ընդհանրապէս դիտմամբ անկիւն դրուելով, քաղաքականութեան պարպում, գրեթէ քարացած վիճակի բերելով՝ քաղաքական կողմէն պարպում՝ պարզաբանումի մը առաջնորդած է: Այս պատճառով է, որ Թուրքիոյ պատմութեան հասկացողութիւնը, հարցաքննութեան խուսափելով ստուգումներու ետեւէն վազող, հետեւաբար երբեք հաշիւ չպահանջող, նոյնիսկ անպահանջկոտութիւնը նպատակադրող բնութագրութեան մը կը լինու:

Վերը նշուած եւ մեծ մասամբ վերացական մակարդակի վրայ ձգուած այս դէպքերը Օսմանեան պատմութեան շատ մը միութեան

կը վերաբերին: Սակայն, այս առումով ամենէն շօշափելի եւ իմաստալից օրինակները ԺԹ. դարու Իսթանպուլի պատմութեան եւ յատկապէս՝ այս պատմութեան կարծեցեալ բազմամշակութային, խառնաշփոթ, բազմազգութեան երեսներուն մէջ կը գտնուին: Երբ ազգ-պետութիւնը իր կայսերական անցեալը կը դիտէ, ամենէն շատ դժուարութիւն յարուցանող կէտերէն մէկը՝ ոչ-միատարր հասարակութեան մը իրականութիւնն է, եւ եթէ ի միտի բերենք, որ Թուրքական Հանրապետութեան գլխաւոր գաղափարախօսութիւնը եւ նպատակադրումը ազգային միատարրութեան շուրջ բնութագրուած է, ուրեմն դժուար չէ ենթադրել, թէ ընկալումի խնդիր մը պիտի ծագի՝ այն որ ԺԹ. դարու Օսմանեան հասարակութիւնը եւ յատկապէս Իսթանպուլի բնակչութիւնը բազմատեսակ եւ բազմատարր էր: Իրականութեան մէջ հարցը միայն ընկալումով չի վերջանար: Եթէ նայինք Իսթանպուլ քաղաքի պատմութեան վերջին 130 տարիներուն, դեռ Օսմանեան ժամանակաշրջանի վերջերէն բազմատարրութեան ծագած վայրագութեան օրինակները եւ յատկապէս թափով իրականացող միատարրացումի ճիգերը խնդիրին բաւական շօշափելի դատուելու կը ծառայեն: Կարճ ըսած, այսօրուան Իսթանպուլը, մասամբ կորսնցուցած է իր բազմատարրութիւնը՝ գիտակից եւ անգիտակից քաղաքական զարգացումներու պատճառաւ. այս կորուստին պատճառները երբեք իրական իմաստով չեն սերտուած, նոյնիսկ բոլորովին ծածկուած են: Վերջապէս՝ այս կորուսեալ անցեալին վրայ հակելու որոշում տրուած ժամանակ ոչ թէ համերաշխութեան պատճառով, այլ անոր գոյութեան տեսակ մը առասպելը ստեղծած քաղաքի մը վիճակին հասած է:

Իսթանպուլի, եւ յատկապէս բազմազգութեան հետ հաւասարած Պէյօղլուի պատմութիւնը երկար ժամանակ ազգայնամոլ երեսակալութեան լաւագոյն բերած ժխտական ընկալումներու շուրքին տակ մնացած է: Յատկապէս՝ անարատութիւնը, ազգայնականութիւնը, արդիականութիւնը շեշտուած ու դասաւորուած Անգարայի դիմաց Իսթանպուլը, պահպանողականութեան, փտածութեան, անտաշութեան, գործակալութեան, անազգայնականութեան հաւասարեցուող, որպէս բազմազգութեան մարմնացում պատկերուած է: Իրականութեան մէջ Քէմալի միջամտութեան ծախսով հակա-օսմանականութեան կամաց-կամաց փափկելովը, եւ ժամանակի ընթացքին Օսմանեան անցեալին թրքացացումով, մեծ ազգային գիտակցութեան մաս կազմելուն որպէս արդիւնք, Իսթանպուլի պատմութիւնը մեծ մասամբ վերադառնալու իրաւունք ստացած է: Սակայն, այս «ներում»ը ընտրովի ձեւով է որ իրականացած է՝ տեսակ մը «սկեղար» ըլլալով ընդունուած, եւ բաց է ի բաց «Վերելքի դար» կոչուած շրջանը եւ այս շրջանին պատկանող գործերը համակրանք չափած են, իսկ յաջորդող շրջանները, յատկապէս՝ ԺԹ. դարը, անտաշութեան եւ գործակալութեան կնիքը կը կրեն: Նոյն տեսակի խտրականութիւնը նաեւ ցոյցացած է քաղաքի տեղագրութեան վրայ՝ «դասական» եւ հետեւաբար չաղաւաղուած համարող ճարտարապետական կոթողները ընդունելի նկատուած էին, մինչ՝ ԺԸ. դարէն սկսեալ տարբեր ազդեցութեանց հետեւանքով փոփոխուելու սկսած քաղաքի մը եւ յատկապէս Պէյօղլուի եւ անոր շրջակայքին մէջ խտացած այս կերպարանքը ընդհանրապէս խորք կը նկատուէր: Այս խորք նկատուելու երեւոյթին մէջ հասարակական եւ քաղաքական երեսներ ալ ներկայ էին անշուշտ՝ Պէյօղլուն կ'ընկալուէր եւ կը պատկերացուէր որպէս տեղ մը, ուր կ'ապրէին գործակալ Լէվանթեաններէն (Մերձաւոր Արեւելքի մէջ հաստատուած երոպացիներ) մինչեւ անհաւատարմութեան մէջ կասկածելի հրեաները, դաւաճանութեան համար առիթ փնտրող յոյներէն, մինչեւ երկիրը բաժնելու համար կեանք տոտող հայերը, ալաֆրանկա (երոպականացած) սնոյ փաշաներէն մինչեւ դաւադրութիւններ լարող օտար դիւանագետները, եւ երկրէն ու անոր շահերէն հեռացած մարդիկ կը թափառէին այնտեղ:

1990-ականներուն կացութիւնը սկսած է լրջօրէն փոխուիլ: ԺԹ. դարու Պէյօղլուի շուրջ թեւածող կասկածի եւ ատելութեան ամպը փարատիլ սկսած է, փոխարէնը՝ հետաքրքրութեան եւ կարօտի խառնուրդէն զոյացող նոսրալուծի տեղի տալով: Այս փոփոխութեան ետին զանազան հասարակական եւ քաղաքական պատճառներ փնտրել կարելի է. ամենէն ընդհանրական իմաստով՝ Թուրքիոյ նախկին փակ համակարգէն դուրս գալը, կարելի է ըսել, որ 1980-ականներու թուրք-իսլամ համակցումին հանդէպ հակազդեցութիւնը, Երոպայի հետ աճող մօտիկութիւնը, համաշխարհայնացումը եւ նման այլ գործօններ, այս փոփոխութեան մէջ ներդրում ունեցած են: Ինչ ալ ըլլան պատճառները,

DISCOVERING "OTHER" ARCHITECTS

EDHEM ELDEM

Nation-states are often incapable of understanding empires. This statement is even more accurate in the case of traditional empires. For instance, as a result of a process of homogenization that had continued since the 16th century in their 'national' core that formed their centre, the great colonialist empires that appeared in Europe in the 19th century were, rather than 'classic' empires, nation-states surrounded by a belt of colonies, from which they isolated themselves with all manners of precautions. In this context, however distant and exotic in many aspects the state of their country in the 19th century may seem to today's French or British citizens, it is nevertheless not incomprehensibly different in terms of its fundamental political structure.

Yet the situation is very different in the case of the Ottoman Empire. Today's Turkey is so different in every imaginable aspect to the Ottoman Empire of the 19th century, that let alone understand this part of history, it would be simply unrealistic to expect the contemporary Turkish citizen to begin to perceive it, even in the most superficial manner. However, the most lamentable and difficult aspect of this condition is that the need felt and the effort expended in contemporary Turkey to imagine, understand, allude to, describe, narrate, present and exhibit the Ottoman past is in many ways much more urgent than the corresponding perceived need and efforts in France and Britain. The outcome of this contradictory situation is the constant reproduction, transformation, adaptation and even invention of history in Turkey; and - due to the fact that this process fundamentally arises from contemporary concerns - its distortion mainly with reference to the present.

Another phenomenon that complicates any attempt to view the Ottoman past from today's Turkey is the rapid and radical process of change the Ottoman Empire experienced especially in the 19th century, and as a result of this process, the inconsistencies and contradictions displayed within the period itself. The empire, under the influence of modernization, Westernization and highly influential - and at times violent - political and social transformations, from the end of the 18th century on, but especially after the declaration of the Tanzimat Edict, witnessed a transformation, and even a decomposition of its own political realities, cultural references and social balances. Our perception of history today, which is much more inclined to generalization and static analyses, inevitably faces difficulties in understanding this dynamic and volatile period. When this difficulty is coupled with an almost obsessive enthusiasm for history, we observe an exponential growth in the above mentioned distortion.

Ultimately, we must also understand that, although the use of history in Turkey has almost always served a political end, the political aspect of history itself has often been carefully pushed aside, to present a narrative purged and purified of its political aspect almost to the point of sterilization. Therefore, the approach to history in Turkey is based on a fiction that evades examination to seek certainties, and thus never manages to come to terms with its past, and in fact, turns this incapacity to come to terms almost into an objective.

One could adapt the phenomena listed above, mostly kept at an

abstract level, to many aspects of Ottoman history. Yet perhaps the most concrete and significant examples in this regard can be found in the history of Istanbul in the 19th century, and especially in the assumed multicultural, complex and cosmopolitan dimension of this chapter in history. Taking into consideration that the notion of a non-homogeneous society is one of the points the nation-state suffers the greatest difficulty understanding when looking back at the history of the empire, and that the main ideological discourse and aim of the Republic of Turkey is to construct a nation around the concept of homogeneity, it should not be difficult to guess that the diversity and heterogeneity that defined 19th century Ottoman society, and especially the population of Istanbul, will create a serious problem of perception. In fact, the problem here does not remain restricted to a matter of perception. When looking at the history of the city of Istanbul in the last hundred and thirty years, it is necessary to acknowledge that instances of violence borne out of this heterogeneity and increasingly rapid attempts at homogenization from as early as the late Ottoman period add an exceedingly tangible dimension to the problem. In brief, contemporary Istanbul has lost a certain type of heterogeneity as a consequence of deliberate and non-deliberate political developments, and the reasons of this loss have never been subject to research in any real sense. In fact, the general trend was to try to cover up these reasons and when ultimately the decision was taken to return and focus on this lost past, Istanbul became a city with a fabricated mythology.

The history of Istanbul and especially of the area of Beyoğlu, often identified with cosmopolitanism, has for a long time been overshadowed by a negative perception created by nationalist fictions. Particularly in contrast to Ankara, whose pure, national and modern character was emphasized and constructed, Istanbul was defined as the embodiment of tradition, degeneration, corruption, collaboration with foreigners and cosmopolitanism identified as the absence of national allegiances. It is true that the initial anti-Ottomanism during the most sectarian period of Kemalism gradually softened and in time, the Ottoman past was Turkified and integrated into the greater national narrative, and as a result, the history of Istanbul gained to a great extent the right to return. However, this 'remission' took place selectively: The period perceived as a kind of 'golden age' and already openly described as a "period of rise" and works produced during this period were praised, whereas later periods, and especially the 19th century were still labelled as corrupt and tainted with foreignness. A similar type of division found its reflection in the topography of the city: As 'classical' - and therefore allegedly unspoiled - architectural works were considered desirable, the urban texture which, from the 18th century on, began to change as a consequence of various interactions, and the Beyoğlu area and its environs where this texture found its most profuse expression were often held in contempt. There were, of course, social and political dimensions to this animosity: Beyoğlu was perceived and constructed as an area inhabited by people who had severed their ties with their country and its interests - from mostly comprador Levantines to suspicious Jews, from Rums on the lookout for an opportunity to betray the nation to Armenians burning with the desire to divide the country and from the snobbish sons of pashas with their European mannerisms to foreign diplomats plotting against the country.

This began to change considerably in the 1990's. As the cloud of suspicion and hate that hung over the 19th century and Beyoğlu began to lift, it was replaced by a feeling of nostalgia, mixing curiosity and pretension. One could invoke a variety of political and social